

**Zeynelâbidîn MAKAS (2000) ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN ÂŞIK
ŞİİRİ BİÇİMLERİ, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 255 s.**

M. Mete TAŞLIOVA*

Türk halk şiiri üzerinde, uzun yıllardan bu yana fikir birliğine varılamayan, bununla beraber olabildiğince çeşitli, ancak birbirine çok da aykırı düşmeyen tür-şekil <biçim> konusu üzerindeki görüşler, farklı tartışma zeminlerinde ifade edilmiş, halen de edilegelmektedir. Esas olarak, bu konuda ilk fikir beyan edenlerin düşünceleri etrafında dolaşan bu tartışma zemininde, en belirgin görüş, tür ve şekle dayalı tespitlerde mûsikinin <teganni> de belirleyici rolünün gözden uzak tutulmaması şeklindedir. Ancak, özellikle Anadolu sahasına ait verimlerden yola çıkılarak yapılan bu tür değerlendirmelerde, Orta Asya Türk şiir kültürüne ait eserler çok da fazla değerlendirme dahilinde gereken yeri alabilmiş değildir. Bu yolda önemli bir adım olarak, kitap hacminde bir çalışma olan, Zeynelâbidin Makas'ın "Çağdaş Azerbaycan Âşık Şiiri Biçimleri" isimli eseri, özellikle Azerbaycan sahasına ait kaynaklara dayalı örnek metinler içermesi bakımından önem taşımaktadır.

Tarihi menşei ve gelişimine dair bilgiler verilerek "Ozan-Âşık" (s. 15) bahsiyle başlayan Giriş (s. 15-43) kısmında, Azerbaycan sahası esas olmak üzere, Anadolu'daki duruma da atıflar yapılarak, önemli açıklamalarda bulunmaktadır. 17. yüzyılda Tufarganlı (Azerşehir) Âşık Abbas ve Sarı Âşık'la tırmanışa geçen, 18. yüzyılda da Hasta Kasım ve Urfani ile bu gelişimi sürdüren ve tarihi hadiselerin halk şiirinde ön plana çıkmasıyla beliren, 19. yüzyılda ise kısmen de olsa Anadolu'da önceki yüzyıllarda görülen klasik şiire yönelme temayülüne rağmen, Azerbaycan âşıklık geleneği en yüksek noktaya ulaşır.

Devletin, içinde bulunduğu siyasi, idari, ekonomi gibi örneği çoğaltılabilecek faktörler kültür/edebiyat sahasını, alt başlıkta ise âşık edebiyatını birebir etkilemekte/yönlendirmektedir. Azerbaycan'da güney ve kuzey olarak ikiye bölünme, kuzey kesiminde yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan rejim değişikliği, âşıklar üzerinde çok net bir şekilde müessir olmuştur. Anadolu'da örneğine rastlamadığımız şekilde, âşıkları perde arkasından da olsa kontrol altında tutmak veya yeni sistemi eleştirmekten uzak durmayı sağlamak amacıyla âşık kurultayları organize edilir. Elimizdeki eserden anladığımız kadarıyla, bu kurultaylar, her on yılda bir yapılmakla, Azerbaycan âşıklığını etkin bir şekilde yönlendirmiştir.

Azerbaycan'da âşıklık geleneğinin "Tesir Alanı" (s. 31) bahsinde geçen "Kars yöresi âşıklarının Anadolu'dan ziyade, Azerbaycan âşıklarının üslûbunu benimsedikleri gerçeğinden hareketle, adı geçen yörenin âşıklarını Azerbaycan sahasına dahil etmeyi uygun gördük" (s. 32) ifadesinde genel bir belirsizlik vardır. Kars yöresi âşıklarının

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi.

üslûbunun Anadolu'dan ziyade, Azerbaycan sahasına dahil edilmesindeki üslûp ölçüsü, şiirdeki muhtevaya mı, yoksa şairlik tekniğine mi aittir? Saz/bağlama kullanılmasına mı <çalışma şekli, akort sistemi> yöneliktir? Hikâyecilik geleneğine mi, irtical hususiyetine mi dönüktür? Bu maddelerden ötede bir üslûp benzeşmesi mi, farklılaşması mı vardır? Ya da bunların tamamı, bir bütün olarak mı esası oluşturmaktadır? Bu bahsin netleşmesi, bu bölümdeki açıklamalara has olmakla birlikte meseleye başka bir açıklık da getirecektir.

Giriş kısmında üzerinde durulan önemli konulardan biri olarak "geçişlilik" dikkat çekmektedir. Ermeni ve Gürcü kökenli "gus, aşuği, mgosan" adı verilen âşık/saz şairlerinin, Azerbaycan âşıklık geleneğini ne derecede benimsediklerini görüyoruz: "...eserlerini Azeri Türkçesi ile terennüm ettikleri gibi, Azeri âşıklarının şiir şekillerini de kullanırlar." (s. 35). Kafkaslarda yaşanan bu etkileşimin diğer bariz örnekleri Anadolu sahasında da <Kars ve Erzurum'da> görülmektedir. Yine burada usta-çırak (s. 36) ilişkisinin orijinalitesinin anlatılması, bu geleneğin, Azerbaycan'da ne denli bir kurumsal yapıya büründüğünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu alana dair başka çalışmalarda, çoğunlukla, çıraklık sürecinde yaşanan birlikteliğin verilmesinden farklı olarak, Makas, çalışmasında çıraklık öncesi döneme dair bilgilere daha geniş bir açıdan bakmaktadır. Çıraklığa hemen başlanmadığı, kendi içinde aday adaylığına benzer bir sürecin yaşandığını, adaylığı kesinleşen çırağın âşığın evinde aileden biri gibi yaşamaya başladığını ve bu süreçlerin sonunda icazet aldığı usta âşıklar meclisinin tasviriyle Giriş kısmı sonra ermektedir.

"Anadolu ve Azerbaycan Âşık Şiirinin Şekil Yönünden Değerlendirilmesi" başlığın taşıyan I. Bölümde (s. 44-69) ilk konu olarak Anadolu Âşık Şiiri (s. 45-48) hakkında, özellikle tür ve şekil meselesi üzerinde ileri sürülen görüşler hülasa edilmiştir. Bu bahiste, biçim ve tür konusunda Anadolu sahasında getirilen tanımlamalardaki fikir ayrılığının sebebini diğer bir ifadeyle görüş birliğine varılmamasının nedenini "acelecilik" olarak adlandırır.. "Bize göre asıl yanlışlık Türk halk şiiri üzerinde bu gibi tanım ve tasnifler yapanların konuyu genellikle Türkiye sınırları dahilindeki edebî mahsullerle sınırlandırmalarıyla acelecilikten kaynaklanmaktadır." (s. 48). Elbetteki Türk şiiri Anadolu muhitini aşan bir yapı taşımaktadır. Ancak, biçim ve tür incelenirken sayın Makas'ın kaynak gösterdiği eserlerde, sınırlı sayıdaki şiir örnekleri ve belli tarihler arasından kesit alınmış bir döneme ait ürünler ele alınmaktadır. Yüzlerce yıllık döneme ait binlerce kıtayı muhtevi parçalar neden yeterli olmasın ki? "Henüz su yüzüne çıkarılmamış cönk, mecmua ve şahsi arşivlerde bulunan sayısız şiirler .../... farklı tür veya biçimler çıkarabilir" (s. 48) şeklindeki bir yaklaşım, bugüne kadarki varlığı ilim alemince çok iyi bilinen külliyatı yetersiz veya böyle bir konuyu çözmeye elverecek bir nitelikten uzak görmek anlamına mı geliyor? Divan şiirinden farklı olarak Halk şiirinin "... başlangıcı vardır; henüz bitiş yoktur." (s. 48) demekle, Halk şiir üzerinde tespitler yapmak için, bu şiir geleneğinin bitmesini mi beklemeliyiz acaba?

"Köklü ve zengin bir halk şiiri repertuarına malik olan Azerî Türkleri..."nin (s. 48) şiir kaynakları hakkında muhtelif görüşler "Azerbaycan Âşık Şiiri" (s. 48-54) başlığında ele alınmıştır. "Kitab-ı Dede Qorqut", "Divanı Lügat'it Türk ve Klasik Edebiyat" (s. 49) temel kaynaklar arasında sayılmaktadır. Geleneğin halen canlı olarak yaşadığı Azerbaycan sahasında, şöhreti diğer Türk yurtlarına da ulaşmış olan

Kurbanî, Tufarganlı Abbas, Hasta Kasım, Molla Penah Vakıf ve Âşık Elesger gibi önemli isimler hakkında “Âşıklar-Şairler” (s. 55-67) alt başlığında bilgi verilmiştir.

Giriş ve I. Bölümde verilen açıklamalardan sonra, II. Bölümde (s. 69-257) “Metinler ve Açıklamalar” ana başlığı altında, ilk olarak Sekiz Heceli (geraylılar) (s. 69-82) şiirlerden örnekler verilmiştir: Nakıs Geraylı, Tecnis Geraylı, Çift Ayaklı Tecnis Geraylı, Cığalı-Yedekli Tecnis Geraylı, Dildönmez, Mısra Boyu Cinas Geraylı bu bahiste örnekleriyle verilenlerdir. “On Bir Heceliler (Koşmalar)” (s. 82-214) başlığı altında ise, Nakıs Koşma, Zincirbent Yedekli Koşma, Zincirbent Çift Yedekli Koşma, Düz Tecnis, Üç Ayaklı Tecnis, Lebdeğmez Tecnis, Lebdeğmez Yedekleme Tecnis, Cığalı-Yedekli Tecnis, Çift Ayaklı Cığalı Tecnis (Haydarî), Döşeme Cığalı Tecnis, Lebdeğmez Cığalı Tecnis, Dildönmez Tecnis, Nefeskesme-Gidergelmez Tecnis, Ayaklı Tecnis türlerine, özellikle “Düz Tecnis” e fazlaca olmak üzere, örnek şiir metinleri verilmiştir. Sekiz heceli şiir örneklerinde olduğu gibi, on bir hecelilerde de alınan şiirlerin nesre çevrilmesi ile anlaşılması için bir yoruma da gidilmiştir. “On Beş Heceliler (Divanîler)” (s. 214-223) başlığı altında, Tecnis Divanî, Evvel-Axır Divanî, Evvel-Axır Tecnis Divanî, Lebdeğmez Divanî, Lebdeğmez Zincirleme Divanî, Yedekli Divanî türlerine ait örnek metinler, yine, önceki örneklerdeki şekliyle nesre çevrilip, kısmen de şerh edilerek verilmektedir. “On Altı Heceliler”den (s. 223-233) Evvel-Axır Muhammes, Cığalı Muhammes, Cığalı Müseddes, Zincirleme Cığalı Müseddes ve Şeki-Sicilleme’yi örnekleyen şiirler alınmıştır. On altılı şiirlerin nesre çevrilmesi yapılmamış, bu itibarla da sadece şiir metninin verilmesiyle yetinilmiştir. “Biçimlerin Tanıtımı” (s. 233-257) genel başlığı altında, kendi içinde çeşitlilik göstererek, Nakıs Geraylı, Tecnis Geraylı, Son Mısraı Çift Ayaklı Tecnis Geraylı, Cığalı Tecnis Geraylı, Dildönmez, Mısra Boyu Cinas Geraylı ve Zincirbent Yedekli/Cığalı Koşma şeklinde ayrılan Geraylılar hakkında bilgi verilmektedir. Öncelikle âşık şiirinde işlenen, ancak Azerbaycan klasik ve çağdaş şairlerinin de ustalıklı örnekler verdikleri Tecnisler (s. 239-246) Yedekli, Lebdeğmez, Lebdeğmez Yedekleme, Cığalı, Zincirbent Çift Yedekli, Döşeme Cığalı, Lebdeğmez Cığalı, Dildönmez, Nefeskesme ve Ayaklı Tecnis olarak biçime dayalı özellikleriyle anlatılmaktadır.

Yazarın, “muhtevası meydan okuma, tehdit, üstünlük taslama, yakarış-yalvarma, öğüt-nasihahat ve uyarı ağırlıklı” diye tanımladığı Divanîler (s. 246-253) Tecnis divanî, Evvel-Axır divanî, Evvel-Axır Tecnis divanî, Lebdeğmez divanî, Lebdeğmez Zincirleme divanî, Yedekli divanî alt başlıkları altında verilmektedir. Âşık şiirine klâsik (yazılı) edebiyattan geçen şekillerden” biri olarak verilen ve her bendi on altı heceli beş mısradan oluşan ve bent sayısı üç ile beş arasında değişen muhammesler (s. 253-254) Evvel-Axır ve Cığalı muhammes olarak ele alınmıştır. Cığalı ve Zincirleme Yedekli müseddesler (s. 255-256) üzerinde kısaca durulan şekil özelliklerindedir. Hecenin on altılı kalıbıyla yazılan ve mısra sayısı en az on iki olan Şeki-Sicilleme (s. 256-257) başlığında iç kafiyeli Sicilleme olan Musammat sicilleme ele alınmıştır. İki sayfada toplanan Sonuç (s. 259-260) kısmını, Lügatçe (s. 261-274) izlemekte ve eser Kaynakça (s. 275-295) ile sona ermektedir.

Azerbaycan sahasını temel alarak, bol örnek ve izahlar getirilen “şiir biçimleri”, bu kitap, yukarıda ifade edilen sorulara cevap vermemekle beraber özellikle mukayeseli çalışmalar bakımından bu alanda kaynak eser olabilecek özellik taşımaktadır.